

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Звагельський В. Б. (Суми, Україна), канд. філол. наук;
Камберова Р. (Софія, Болгарія), канд. філол. наук;
Куліш А. М. (Суми, Україна), д-р юрид. наук;
Нестеренко В. А. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Світайло Н. Д. (Суми, Україна), канд. філософ. наук;
Пашин В. П. (Курськ, Росія), д-р іст. наук;
Петрищева Н. С. (Курськ, Росія), канд. іст. наук;
Рамач Я. (Новий Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Хлопова І. Є. (Курськ, Росія), канд. іст. наук.

Видання рекомендовано до друку рішенням вченої ради юридичного факультету Сумського державного університету (протокол № 9 від 03.04.2014 р.)

Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2-х част. Ч. 2 : у 2-х томах (Суми – Курськ, 18 квітня 2014 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, В. Б. Звагельський, Р. Камберова та ін. – Суми – Курськ : Сумський державний університет, Південно-Західний державний університет, 2014. – Ч. 2, Т. 1. – 200 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, вчених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 861 від 9 грудня 2013 р.), присвячені актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

На обкладинці: Перший у світі монументальний пам'ятник Тарасу Шевченку. Встановлений у жовтні 1918 р. у м. Ромнах на Сумщині. Скульптор І. П. Кавалерідзе.

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ ПОЛЬСЬКОГО ТА
НІМЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ІЗ ЗАХІДНОГО ПРИКОРДОННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР У 1930-х рр.**

Відкриття архівів після розпаду СРСР та введення у науковий обіг нових документів дещо зменшили кількість «білих плям» у вивченні механізму репресивної діяльності радянської системи. Утім на сьогодні залишаються недоступними для вивчення багато важливих документів, які могли б пролити світло на трагічні події історії України. Примусові депортації населення із прикордонних районів УРСР у 1930-х рр. є саме такою актуальною темою. Від середини 1980-х рр. на хвилі демократизації суспільства у дослідників з'явилася можливість об'єктивно висвітлювати деякі резонансні теми. Про прикордонні депортації йдеться в роботах В.Деннінгхауса [1], С.Кокіна [2], В.Нікольського [3], Н.Охотіна і А.Рогинського [4], М.Петрова [5], А.Рубльова і В.Репринцева [6], В.Ченцова [7] та ін. Доступ цих авторів до документів спецслужб дозволив їм дослідити чимало трагічних сторінок минулого історії України ХХ ст. Водночас слід зазначити, що особливості планування та проведення в УРСР прикордонних депортацій у вітчизняній історіографії представлені, на наш погляд, ще не достатньо повно.

Як відомо, поляки й німці, на думку Й.Сталіна, були одні з найбільш політично неблагонадійних націй в СРСР. Причинами цього можуть бути як багаторічні негативні стереотипи доби царської Росії разом з особистими враженнями «вождя народів» під час польсько-радянської війни 1920 р. Не останню роль зіграла й активність польської і особливо німецької розвідок на території СРСР. Всі ці обставини зміцнювали підозрілість Й.Сталіна, що, зрештою, призвело до трагічних наслідків.

Проведенню прикордонного відселення поляків і німців передувала відповідна підготовча робота. Так, 9 грудня 1934 р. на підставі телеграми ЦК ВКП(б) було прийнято таємне рішення Політбюро ЦК КП(б)У про німецькі та польські райони УРСР. На створену спеціальну комісію поклали обов'язок протягом тижня ретельно переглянути керівний склад цих районів, а також спланувати там заходи щодо національних шкіл. Одночасно з цим до національних районів були направлені партійні працівники, які отримали вказівку пояснювати населенню, що *«радянська влада не потерпить найменших спроб антирадянських дій і не зупиниться перед тим, щоб відмовити їм у проживанні в СРСР й вигнати за межі СРСР»* [8, с.332-333].

20 грудня 1934 р. Політбюро ЦК КП(б)У в спеціальній постанові *«Про переселення з прикордонних районів»* відзначило, що в прикордонних районах, де є компактні маси польського і німецького населення, необхідно визначити села, з яких виселити одноосібників, які *«злісно не виконують своїх зобов'язань перед державою, й тих колгоспників, яких не можна вважати благонадійними в умовах прикордонної смуги»* [9, арк.316-317]. Було заплановано провести підселення *«надійних елементів»* зі східних областей України, а також певної кількості перевірених органами НКВС демобілізованих червоноармійців. Через два дні, 23 грудня 1934 р. С.Косіор надіслав Й.Сталіну доповідну записку, де просив затвердити заходи очищення прикордонної смуги від *«неблагонадійного і антирадянського елемента»* в районах з польським і німецьким населенням. Цю операцію планувалося провести в два етапи. На першому – очищення прикордонних районів від антирадянських елементів по лінії НКВС і висилка на північ (близько 2 тис. господарств). На другому – переселення до східних районів УРСР неблагонадійних елементів з числа одноосібників та деяких колгоспників (всього близько 9 тис. родин) [1, с.200].

23 січня 1935 р. ЦК КП(б)У затвердило терміни *«переселення»* й точну кількість *«ненадійних елементів»* (близько 8300 родин). З 20 лютого по 10 березня з прикордонних районів Київської і Вінницької областей на схід республіки були переселені 41650 осіб, або 8329 сімей, з яких близько 60% становили поляки (2886 сімей) і німці (1903 сімей) [1, с.201]. А 25 листопада 1935 р. ЦК КП(б)У ухвалило постанову *«Про переселення польських і німецьких господарств з прикордонної території»*, де йшлося про створення комісії для підготовки переселення 6-7 тис. сімей, але вже за межі України.

Не залишилися осторонь від цих процесів й органи безпеки республіки. Слідчі органи НКВС використовуючи методи залякування та фізичного тиску на підслідних вибивали *«неспростовні аргументи й докази»* того, що Мархлевський національний район був створений із шкідницькою метою, а його засміченість антирадянським елементом і зосередження вирішальних ділянок районного апарату в руках відвертих чи прихованих антирадянщиків є явищами генетичного порядку. На думку чекістів, переселення, арешти і зрештою ліквідація польського Мархлевського національного району, були єдиними правильними методами вирішення проблеми [6, с.121]. Аналогічна риторика звучала й про німецький Пулинський район Київської області. Як результат – 17 серпня 1935 р. члени Політбюро ЦК КП(б)У прийняли постанову *«Про Мархлевський і Пулинський райони»*. У результаті Мархлевський і Пулинський райони розформувалися «у

зв'язку з економічною слабкістю», «незручністю обслуговування МТС колгоспів, а також адміністративне черезсмуження». Окрім цього, ЦК КП(б)У 20 вересня 1935 р. доручило секретарю ЦК КП(б)У М.Попову й голові НКВС УРСР В.Балицькому «на підставі матеріалів НКВС розробити проект доповідної записки в ЦК ВКП(б) про ПОВ (Polska Organizacja Wojskowa) і про зв'язок членів цієї організації з окремими особами з польської секції Комінтерну» [10, арк.275].

Виступаючи на Пленумі ЦК КП(б)У (січень 1936 р.) під час обговорення доповіді П.Постишева «Про підсумком перевірки партдокументов КП(б)У і завдань партійної роботи», керівник НКВС УРСР В.Балицький зауважив: «...На Україні ми, насамперед, зустрічаємося з фашизмом польським і німецьким. У німецьких районах ми працюємо все ще слабо. ...На підривному роботі німців-фашистів ми повинні звернути особливу увагу». При цьому Балицький вказав на особливий інтерес Гітлера до прикордонних районів України (Правобережжя), обґрунтувавши це існуванням чотирьох німецьких національних районів, а отже – реальною можливістю створення в тилу фашистських опорних пунктів. Як наслідок, 15 березня 1936 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про переселення в Казахстан». Райони переселення і їх точну кількість було конкретизовано в окремій постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 9.04.1936 р. «Про переселення 15 тис. сімей з Київської та Вінницької областей в Казахстан». Загалом, переселенню в Казахстан підлягали близько 45 тис. осіб. У першу чергу, переселяли всіх поляків, які мешкали в 800-кілометровій смузі уздовж державного кордону з Польщею. У два етапи (у червні та вересні 1936 р.) з прикордоння УРСР виселили 14048 родин (63976 осіб), з яких поляки склали – 75,7%, німці – 23,4%, українці – 0,8% [1, с.203].

Значимо, що серед української партійної верхівки панувала думка щодо потенційного «шкідництва» й «шпигунства» німців і поляків. Зокрема, член Політбюро ЦК КП(б)У, 1-й секретар Дніпропетровського обкому М.Хатаєвич заявляв: «Німецька і японська розвідка мають в області чудовий ґрунт. ...У Запорізькому районі живе 10 тисяч німців. Ми знаємо, що серед німецького населення національне почуття дуже сильно розвинене, особливо багато з них мають прихильність до свого «фатерлянд», хто б не був – Гітлер чи будь-хто інший... А з 10 тисяч знайти людей для своєї роботи вони зможуть скільки завгодно...» [11, арк.339-340]. З подібними звинуваченнями виступив також 1-й секретар Донецького обкому С.Саркісов. Висловивши стурбованість, що в боротьбі з «троцькістами» та «шкідниками» партійні органи і НКВС були недостатньо уважні, Саркісов укавав, що «у викритті німців-фашистів проведена велика

робота. Німці, які переплітаються з фашистами, розставили свої тенета на великих електростанціях Донбасу. ...Я думаю, що ми тут повинні піти сміливіше по лінії висилки багатьох німців з Донбасу. Вони нам не потрібні. Наші люди, господарники, обійдуться без них...» [12, арк.132-133].

Вище партійне керівництво країни також вважало, що заходів, зроблених в 1934-1936 рр. явно недостатньо. 20 липня 1937 р. на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) Сталін доручив наркомун НКВС СРСР М.Єжову дати наказ органам НКВС заарештувати всіх німців, які працювали на оборонних заводах й вислати частину з них за межі держави. До 25 липня 1937 р. оперативний наказ №00439 був підготовлений і розісланий телеграмами по всім управлінням НКВС. А 11 серпня Єжов підписав оперативний наказ №00485 *«Про повну ліквідацію особового складу польської агентурної розвідки, діючої в СРСР»*. Ці документи знаменували початок національних операцій НКВС.

Що характерно, означені депортації, як і подальші національні операції, значною мірою обумовлювалися сталінської ідеєю про неминучість військового зіткнення із західними сусідами. В умовах постійної підозрливості, шпигуноманії й підготовки до майбутньої війни західні національні меншини були приречені на роль потенційних ворогів, шпигунів і шкідників. Невдача радянзації поляків та німців, їх стійкий опір колективізації, висока релігійність і прагнення підтримувати контакти з історичною батьківщиною привели до етнічних депортацій та подальшого знищення в роки Великого терору. На сьогоднішній день доступні матеріали дозволяють стверджувати, що депортації польського і німецького населення з українського прикордоння були спланованими акціями з ініціативи та під контролем Політбюро ЦК ВКП(б) і особисто Й.Сталіна.

1. Дённингхаус В. «Территория лояльности»: от разовых чисток до массовых депортаций (К анализу деятельности Политбюро ЦК ВКП(б) в отношении нацменьшинств Запада в 1925–1940 гг.) / В.Дённингхаус // Новейшая история Отечества XX-XXI вв.: сборник научных трудов. Вып. 2. Саратов: СГУ, 2007. – С.182-209.

2. Великий терор в Україні. «Куркульська операція». 1937-1938 рр.: У 2-х ч. / Упоряд. С.Кокін, М.Юнге. – К.: ВД Києво-Могилянська академія, 2010.

3. Нікольський В. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні / В.Нікольський. // Український історичний журнал. – 2001. – №2. – С.74-89.

4. Охотин Н. Из истории «немецкой операции» НКВД (1937-1938 гг.) / Н.Охотин, А.Рогинский // Наказанный народ. Репрессии против российских немцев. – М., 1999. – 287 с.

5. Петров Н. «Польская операция» НКВД 1937-1938 гг. Репрессии против поляков и польских граждан / Н.Петров, А.Рогинский. – М.: НИПЦ «Мемориал», 1997. – 256 с.

6. Рубльов О. Репресії проти поляків в Україні у 30-ті роки. / О.Рубльов, В.Репринцев // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – №1/2 (2/3). – С.116-156.

7. *Ченцов В.* Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920-1930-е годы / В.Ченцов. – М.: «Готика», 1998. – 208 с.
8. *Герман А.* Немецкая автономия на Волге. 1918-1941. Ч.2. Автономная республика. 1924-1941 / А.Герман. – Саратов, 1994.
9. Центральный державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.16, спр.11.
10. ЦДАГО України, ф.1, оп.16, спр.12.
11. Там само, оп.1, спр.526.
12. Там само, спр.517.

ХЛЫНИНА Т.П.

ИСТОРИЯ В ЭПОХУ ПЕРЕМЕН: МЕЖДУ АКАДЕМИЧЕСКОЙ НАУКОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ ПРАКТИКОЙ

Претензий к нынешнему состоянию исторического знания и его участию в жизни современного общества накопилось превеликое множество. Претензии высказываются как самим обществом, утратившим веру в моральную безгрешность и объективность суждений историков о прошлом, так и историками, переживающими очередную волну эпистемологической рефлексии и все более осознающими ограниченность собственных возможностей в постижении минувшей реальности. Подобному положению дел во многом способствовало и занимаемое социальными науками место в обществе, согласно которому они подчинялись *«задачам социального преобразования действительности»* [1, с.8]. В данной связи следует отметить, что в определении местоположения исторической науки в отечественной интеллектуальной традиции до сих пор отсутствует ясность. Ее относят к социальным, гуманитарным и социально-гуманитарным наукам. При этом противопоставление социальных и гуманитарных наук сохраняется только в англосаксонской интеллектуальной традиции, рассматривающей гуманитарные науки как науки о человеке, а социальные – как технологию преобразования мира [2, с.231].

Наблюдающийся *«конфликт интерпретаций»* между самоопределением профессиональной принадлежности истории как гуманитарного знания и ее общественным восприятием в качестве социальной практики усугубляется и стремительной потерей интеллектуалами (представителями гуманитарных и социальных наук) своих позиций в современном обществе. Однако, как показало проведенное Д.Р.Хапаевой исследование среди французских и венгерских интеллектуалов, речь, скорее всего, идет об исчезновении ампулы *«классического»* интеллектуала, традиционно